

Presidencia
del
Consejo de Instruccion publica
Particular.

Sr. D. Juan Oliva Mila
Madrid 9 de Feb^o 1886

Mi estimado amigo; he recibido su muy grata carta del 4 del corriente y me parece bien la eleccion de obras que ha hecho V. para la Biblioteca popular que se organiza en Sitges; devolviendo el catalogo que envio adjunto. Mas adelante y a medida que vaya V. encontrando libros duplicados, puede V. irlos separando para concertar una nueva remision a Sitges, mas deseo mejorar su biblioteca.
Envio a V. algunos metros para el numero proximo del Boletin.

INSTITUCIONS BRITÀNiques PER FORJAR CIUTADANS CATALANS.

VICTOR BALAGUER, JOAN OLIVA I LA CREACIÓ DE LA BIBLIOTECA MUSEU DE VILANOVA I LA GELTRÚ.

63

Josep-Maria Garcia-Fuentes

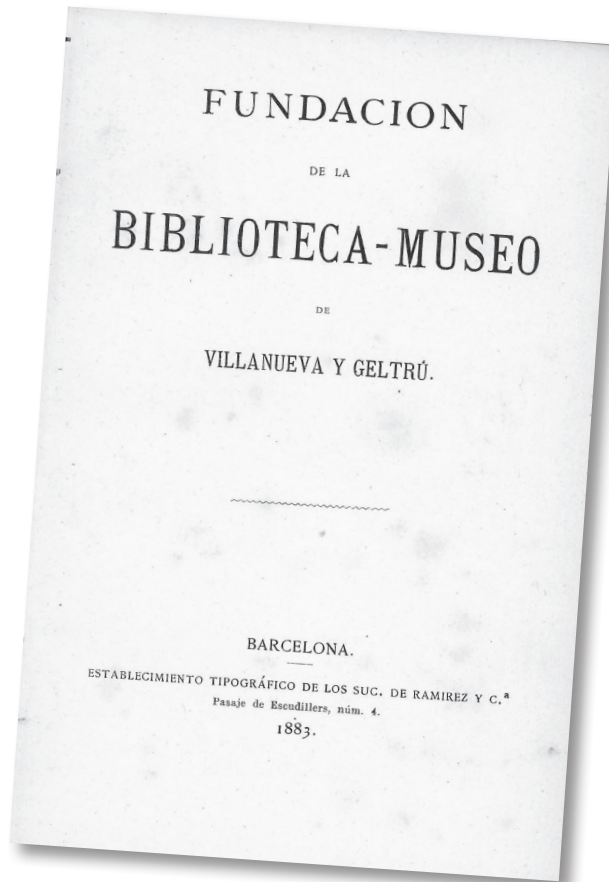
Aldric Rodriguez Iborra

Newcastle University, School of Architecture, Planning and Landscape

En 1884 Victor Balaguer va inaugurar una institució única en el context polític i cultural català i espanyol: la seva Biblioteca Museu a Vilanova i la Geltrú, seguida de la Biblioteca Museu d'Ultramar a Madrid. La primera, es tractava de la primera institució pública d'aquesta mena creada a Catalunya, i va ser fruit d'una consistent exploració encarregada per Balaguer a l'editor i bibliotecari Joan Oliva, després de viatjar per França, Suïssa, Alemanya i el Regne Unit, amb la finalitat d'aprendre de les seves biblioteques i d'explorar críticament les millors opcions per a la futura fundació vilanovina.

La combinació de biblioteca i museu en una mateixa institució i un únic edifici relaciona el projecte de Balaguer amb institucions britàniques contemporànies molt similars en la seva dimensió, model de gestió, continguts i propòsits culturals i polítics: les característiques i populars *The Literary and Philosophical Societies* – i altres institucions britàniques semblants, incloent-hi també el Museu i Biblioteca britànics.

Aquesta recerca analitza la creació de la Biblioteca Museu a Vilanova i la Geltrú explorant les seves connexions amb les institucions britàniques que en van inspirar el model i la fundació. Alhora que també explora el tipus de ciutadà que aquests equipaments pretenien forjar i els intercanvis d'objectius ideològics entre les diferents institucions en un context europeu més ampli.

In 1884, Victor Balaguer opened a unique institution within the Catalan and Spanish cultural and political context: his Library-Museum in Vilanova i la Geltrú, which was followed by the Overseas Library-Museum in Madrid. The first one was the first public institution of this sort created in Catalonia, and it was the outcome of a consistent exploration commissioned by Balaguer to the editor and librarian Joan Oliva, who travelled around France, Switzerland, Germany and the UK with the aim to learn from their libraries and discuss critically the best choices for the future foundation in Vilanova. The combination of a library and a museum within the same institution and in a single building relates Balaguer's project to contemporary British institutions that are very similar in terms of dimension, management, contents as well as cultural and political purposes: the unique and popular The Literary and Philosophical Societies –and other alike British institutions, including the British Museum and Library. This research analyses the creation of the Library-Museum in Vilanova i la Geltrú and explores its connections with the British institutions that inspired the Catalan model and foundation. Furthermore, it explores the sort of citizen these institutions tried to shape and the exchanges of ideological goals between these different institutions within a wider European context.

EL PROJECTE BALAGUERIÀ

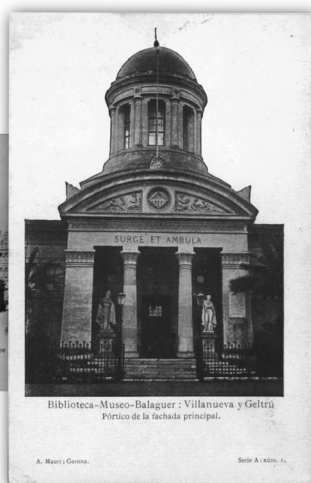
La fundació de la Biblioteca Museu a Vilanova i la Geltrú, inaugurada l'any 1884, se situa dins del desplegament del projecte ideològic balaguerià i de la seva constant adaptació als canviants contextos polítics i socials que es van succeir al llarg del segle XIX a Catalunya i a Espanya, com precisen Montserrat Comas i Joan Palomas.¹ Alhora que és un projecte que s'emmarca en un context internacional d'una consistència remarcable, en estreta relació amb els debats contemporanis que tenien lloc arreu d'Europa, i ens especial al Regne Unit.

Victor Balaguer va ser un home excessiu. Res no li venia d'aquí. No li venia d'una tragèdia, ni d'un drama, ni d'una novel·la, ni d'una història, ni d'un llibre de versos. Fou historiador, crític, orador polític, parlamentari, economista, poeta. El trobador de Montserrat. Un pseudònim que ell mateix es va posar aviat seguint la moda de la Renaixença. Nascut el 1824, Balaguer es va convertir ràpidament en un jove periodista, i ben aviat va esdevenir un polític important, però també un escriptor, assagista, historiador i ideòleg de la Renaixença, que va mostrar des d'un inici un interès sorprenent per Montserrat, sobretot si considerem que va ser maçó i un polític liberal. Un interès que s'ha de situar com a estratègic dins de la construcció ideològica, política i cultural que Balaguer va desplegar sistemàticament al llarg de la seva vida: un ambició projecte polític que tenia com a

objectiu crear un estat federal ibèric inspirat en l'antiga Corona d'Aragó, i que hauria d'adoptar la forma d'una monarquia federal i abastar tota la península ibèrica. Un nou estat federal en el qual també Catalunya podria recuperar l'esplendor de la seva història. Aquesta proposta d'una federació ibèrica no és estranya, ja que era una de les opcions que es consideraven seriosament a la meitat del segle XIX, com ho mostra, per exemple, la coneguda obra de Sinibald de Mas. Una proposta que també tenia clars referents internacionals en l'ideal de panlatinitat de Víctor Hugo –tan admirat per Balaguer– i, especialment, com ja s'ha explicat moltes vegades, en el procés de reunificació italià.

Durant els seus viatges de joventut, Balaguer es va mostrar interessat especialment pels monuments, ja que considerava que aquests expliquen la història de les nacions, la seva memòria i les seves tradicions. No pot ser més clar, i més conscient d'aquest fet quan a les seves memòries afirma que aquestes tradicions, com els monuments, “son inventadas por la poesía y conservadas por la credulidad.”²

És a dir, que la construcció de la nació, de la mateixa manera que la “invenció de la tradició”, requereix d'una poesia que creï els mites nacionals, les llegendes, basades en fets històrics reals –o inventats; tant és– i que aquestes narracions siguin conservades i fixades a través de la “credulitat”, o el que és

66

Postal de la Biblioteca Museu de Vilanova i la Geltrú al costat de postals del Regne Unit.

el mateix, a través dels rituals nacionals. Un procés de negociació política i cultural en el qual l'arquitectura, els monuments, tenen un paper decisiu, en tant que mediadors materials per a la definició i transmissió de les llegendes i de les històries que s'hi associen.

En aquest context, doncs, Montserrat, va esdevenir el centre de l'univers simbòlic que Victor Balaguer va bastir per al seu projecte polític gràcies a les múltiples lectures que permetia, més enllà de la religió, i per tant, pel seu potencial d'esdevenir un símbol compartit per tothom. De manera que a la intensa tasca d'escriptura i difusió de la *Història de Catalunya*, i de la definició d'un projecte polític, es va sumar la creació d'un univers simbòlic i monumental; amb l'objectiu clar i decidit d'interrelacionar les tres estratègies i dotar-les d'una consistència remarcable.

Els dos volums publicats l'any 1851 sota el títol *Los frailes y sus conventos: Su historia, sus descripciones, sus tradiciones, sus costumbres*,

su importancia, i el recull de 1853, *Cuatro perlas de un collar. Historia tradicional y artística de todos los célebres monasterios catalanes. Santa María de Ripoll, Santa María de Poblet, Santas Cruces y San Cucufate del Vallés*, esdevenen la primera fita important en la definició de l'imaginari monumental balaguerià, amb l'objectiu de reconceptualitzar els antics monestirs catalans i espanyols com una nova i moderna xarxa de referents simbòlics. I en aquest marc, Montserrat esdevé, com ja hem precisat i explicat abastament en altres treballs³, el centre del nou imaginari simbòlic i monumental balaguerià per la seva capacitat d'esdevenir un símbol dinàmic i compartit per tothom, un referent viu amb potencial de desplegar-se i evolucionar en el temps juntament amb el nou estat i els seus ciutadans. El referent del *Risorgimento* italià i la unificació de la península itàlica és un referent del projecte balaguerià abastament conegut i estudiat, i, en efecte, el projecte polític, cultural i monumental de Balaguer va tenir un dels seus moments de màxima expansió

durant el Regnat d'Amadeu I de Savoia, al qual Balaguer va contribuir significativament, i que segurament va representar l'episodi en què el somni federal va ser més proper a fer-se realitat. L'abrupte final d'aquest regnat i el convuls adveniment de la breu Primera República i la posterior restauració borbònica va representar també la frustració del somni balaguerià.

Malgrat aquest context aparentment advers, i més enllà de les recurrents coincidències biogràfiques que sovint atorguen a la fundació de Vilanova i la Geltrú un caràcter completament personal i de llegat a la posteritat, la inauguració l'any 1884 de la Biblioteca Museu Víctor Balaguer a Vilanova i la Geltrú s'ha d'entendre com a part essencial del desplegament sistemàtic del projecte ideològic i polític de Balaguer. Perquè, en efecte, no es tracta d'una creació de repliegament personal, sinó que la creació de la institució vilanovina s'emmarca dins d'una sèrie de fundacions similars en altres localitats –també amb el suport explícit de Balaguer– i que se situen en un context internacional contemporani capdavanter. En definitiva, la seva creació s'ha d'entendre com a un element estratègic en la implementació del projecte nacional i liberal balaguerià, i el seu referent, en aquest cas, no es trobava en els debats italians, sinó en el Regne Unit i el seva consolidada societat de ciutadans liberals.

Així, la nova institució creada per Balaguer tenia com a objectiu servir de model a

d'altres fundacions que havien de forjar els ciutadans lliures del nou estat modern. Una fita ambiciosa que encara prenia més importància en un context català i espanyol contemporani que amenaçava la pervivència i desplegament de les idees que Balaguer va defensar amb consistència i sense treva durant tota la seva vida. La creació de la Biblioteca Museu de Vilanova i la Geltrú havia de servir per assegurar la pervivència i la difusió del projecte balaguerià –transformat ara d'acord amb el nou context polític i social– i també com a llavor per a la gestió i el desplegament de projectes futurs que haurien d'anar més enllà d'allò que el seu fundador mai no va arribar a somiar.

LA FUNDACIÓ DE LA BIBLIOTECA MUSEU DE VILANOVA I LA GELTRÚ

La idea de construir un equipament modèlic a Vilanova forma part, en efecte, de l'ambiciós projecte nacional –ahora català i espanyol– que Balaguer va sostenir incansablement al llarg de la seva vida. La nova institució creada a la ciutat que li va donar suport repetidament com a Diputat havia d'esdevenir un equipament ideat per Balaguer, però liderat pels prohoms locals i dirigida en primera instància a la societat local –i, és clar, també més àmpliament a tot Catalunya. No es tractava de crear una institució contemplativa, que permetés veure o apropar-se a objectes i obres d'art que havien sigut propietat de la reialesa o la noblesa en el passat, sinó que la coexistència

en una mateixa institució d'una biblioteca i un museu havien d'assegurar-ne un ús intensiu i dinàmic. Un centre de recerca dels grans temes balaguerians, com l'antiga Corona d'Aragó, que havia servit de font d'inspiració en el desencadenament del seu projecte polític, però també un centre de debat i d'investigació al voltant de les arts, la història de les nacions, la història universal i els grans avanços de la humanitat. Es tractava novament de situar Catalunya, i també Espanya, en el context internacional contemporani, al costat de les grans cultures modernes i antigues, però alhora també amb l'ideal de treballar i possibilitar la millora i el progrés d'una societat lliure i moderna. És per aquest motiu que segons els estatuts de fundació de la Biblioteca Museu, la institució es regia per una Junta integrada per representants de la societat local “amantes del progreso, bienestar y prosperidad.”⁴ Balaguer mateix, precisa que la composició d'aquesta junta inclou representants de “l'aristocràcia, l'Església, el poble, el treball, la indústria, la ciència, les arts, el comerç, i l'agricultura.”⁵

El seu objectiu, doncs, era vetllar pel foment de la institució i l'ampliació dels seus fons, però també, com recullen els estatuts i el reglament fundacional, l'organització de cursos i seminaris oberts a tothom, oferint classes de dibuix artístic, dibuix tècnic i geometria, d'anglès, francès i altres idiomes, així com conferències sobre tota mena de temes científics, històrics, literaris i artístics.

En definitiva, una institució pública i moderna dirigida a tota la ciutadania, i que pretenia difondre el coneixement i l'educació a totes les classes socials. No es tractava només de fer visitables i accessibles obres d'art i llibres, sinó de crear una institució que fos un veritable centre de reflexió i de difusió del coneixement per a la millora de la societat, per a la formació dels ciutadans de la nació.

El caràcter alhora universal i nacional de la institució, amb una gestió local són característiques essencials de la fundació de Vilanova. Es tracta d'una institució dirigida a ciutadans lliures, moderns, en la qual poden aprendre, i també debatre i discutir; una institució gestionada per ells mateixos. És important precisar, d'una banda, aquesta ambició de continguts que aspira a ser universal, i de l'altra, el model de gestió local que va definir Balaguer sempre de manera independent a l'administració estatal. En aquest sentit, convé remarcar que l'Estat havia de quedar al marge de la gestió de la institució. D'aquesta manera, Balaguer – potser degut al seu profund coneixement del funcionament de les institucions públiques espanyoles i catalanes– es va mostrar en tot moment convençut que la Biblioteca Museu de Vilanova havia de mantenir el seu caràcter independent i no s'havia de relacionar de manera directa amb cap dels diferents organismes governamentals, mantenint-se al marge quant a possibles subvencions i altres tractes de favor que a

llarg termini haurien acabat amb la pèrdua del control de la institució. Així, Balaguer escriu: “la junta tiene que conservar su independencia y su alto carácter, y no permitir que el estado se entrometa para nada en lo que no puede ni debe ser suyo”⁶, tot precisant en algunes de les cartes que “hemos de huir de darle carácter oficial a la biblioteca. No nos conviene ni a V. ni a Villanueva ni a mi.”⁷

Tanmateix, els esforços de Balaguer per mantenir la independència de la biblioteca-museu sovint van enfrontar-se a les polítiques de l'Estat. Per exemple, el 30 de juny de 1896, la *Gaceta de Instrucción Pública* va difondre un article referent al Reial decret del 10 de gener del mateix any, en què s'establia la modificació de la xarxa de biblioteques provincials amb l'objectiu de formar uns nous establiments de caràcter mixt per reunir totes les col·leccions, objectes artístics i arqueològics a cada capital de província. Aquest decret citava directament l'èxit de la Biblioteca Museu de Vilanova, i situava l'equipament balaguerià com a model a seguir. De manera que podríem afirmar, de fet, que la iniciativa es tractava d'un intent d'apropiar-se de la proposta balagueriana. Encara més si llegim el text del Reial Decret⁸, en el qual s'especifica la voluntat de donar un caràcter formatiu, més que no pas contemplatiu, als museus públics. La iniciativa, però, amagava en realitat la voluntat de centralitzar dites institucions, imposar el seu personal i

gestionar la seva manutenció; en definitiva, es tractava de tutelar i controlar allò que s'hi difonia i s'hi discutia.

Balaguer va fer servir les influències polítiques i personals per “desbaratar” aquests plans i per protegir la seva institució, així com altres fundacions locals i independents que ell protegia, com la biblioteca de Sitges⁹, que servia per expandir el seu model de biblioteques museu a “l'ombra” de la fundació de la de Vilanova, com ell mateix afirma.¹⁰ Perquè, en efecte, la reticència de Balaguer era envers el control estatal centralitzat d'aquests equipaments. Fet que no qüestionava que l'Estat pogués crear biblioteques museu singulars amb els seus fons. Així, per exemple, Balaguer va promoure la creació d'una Biblioteca Museu d'Ultramar a Madrid durant la seva etapa com a ministre d'Ultramar, que havia d'esdevenir un referent per a l'estudi i el debat al voltant de les diverses cultures que formaven les colònies espanyoles.

ELS REFERENTS INTERNACIONALS DE LA BIBLIOTECA MUSEU BALAGUERIANA

En definitiva, la proposta de Victor Balaguer consistia en la creació d'un sistema d'equipaments únic com a estructura cultural del seu projecte nacional, definit en paral·lel al seus projectes polític i monumental, i que comparteix l'objectiu d'adreçar la necessària modernització de l'Estat. I, com en el cas d'aquests projectes, la definició del

nou sistema d'equipaments es va definir en relació al context i al debat internacional contemporani. Així, Balaguer va madurar la idea al llarg de diversos anys, i en el moment clau previ a la fundació de Vilanova, entre 1880 i 1882, va enviar Joan Oliva a un seguit de viatges de recerca per aprendre de les grans biblioteques de París i Londres, i que també s'estengueren a Alemanya i Suïssa. Viatges en què Oliva va aprofitar per establir relacions amb col·leccionistes i altres personalitats que posteriorment van ajudar a establir intercanvis amb la futura Biblioteca Museu de Vilanova. Viatges que també van servir per aprendre el sistema de catalogació que utilitzaven aquestes institucions així com els seus models de gestió. D'entre totes les que Oliva va visitar, la seva atenció es va centrar en la Biblioteca Nacional de París i en el Museu del Louvre, d'una banda, i de l'altra, en el museu i la biblioteca del Museu Britànic – el *British Museum*.¹¹

En definitiva, el francès i el britànic van ser els dos grans referents europeus que van conformar el debat al voltant d'aquestes d'institucions, per la qual cosa van esdevenir agents actius i essencials en la construcció dels diferents relats nacionals moderns, a través de la seva interacció ritual, tal com precisa Carol Duncan.¹² A França, amb el Louvre al capdavant, l'antic palau reial, ara expropiat pel poble, obert a tots els ciutadans i organitzat per l'Estat com a museu modern, tenia com a objectiu permetre la contemplació i el gaudiment de manera

igualitària per part de tot els ciutadans de les antigues col·leccions, tresors i edificis reials, que van ser proclamades propietat de tots els ciutadans de l'Estat. Enfront d'aquest model, el Museu Britànic encapçalava el model anglès o britànic, en què la iniciativa no era dirigida inicialment per l'Estat, sinó per una elit cultural i econòmica privada, amb esperit universal i uns ideals d'educació pública i formació destinada al creixement personal. Per aquest motiu, el Museu Britànic combinava a la mateixa institució –com ho fa encara avui– un museu i una biblioteca, i d'aquesta manera crea un veritable centre de recerca, d'aprenentatge, de creació, de debat i de difusió del coneixement públic, obert a tota la ciutat, amb voluntat de formar ciutadans lliures.

El Museu Britànic esdevé així un model oposat al francès, i que no va ser el resultat d'un procés liderat per l'Estat, sinó que es va construir sobre la base d'una extensa xarxa existent de *The Literary and Philosophical Societies* i altres institucions locals similars. Uns equipaments independents de dimensió local que es trobaven –com encara es troben avui– a les grans ciutats angleses contemporànies –com per exemple a Newcastle upon Tyne, Liverpool, Leeds, Manchester, Leicester, Hull, Warrington, Brighton o Birmingham, on, per cert, Oliva hi va viatjar¹³ per trobar-se amb el seu director i negociar intercanvis amb la fundació vilanovina. Aquestes institucions britàniques eren gestionades per prohoms locals i amb

una clara vocació pública i universal, i sovint combinaven en el mateix edifici espais de biblioteca i d'exhibició de col·leccions, de museu. Edificis construïts en arquitectures clàssiques i monumentals que prenen el model –i aspiraven a prendre el relleu– dels antics temples. Com el temple balaguerià. I que, com aquest, també organitzaven activitats com les que definien els estatuts redactats per Balaguer a Vilanova. La coincidència de projectes, objectius, estatuts, model de gestió i arquitectures no és casual. Com tampoc ho és la vehement defensa d'aquest model mantinguda per Balaguer durant els anys posteriors a la fundació vilanovina, en contra de les pressions externes catalanes i espanyoles.

En efecte, les *The Literary and Philosophical Societies* britàniques es trobaven entre els referents claus que va utilitzar Balaguer

per planejar el seu model d'equipament cultural nacional que havia de contribuir a la modernització de Catalunya i d'Espanya. I que, de la mateixa manera que aquelles en el context britànic, en el cas català les Biblioteca Museu també havien de servir per forjar els seus ciutadans. Uns ciutadans moderns i lliures, forjats a través de l'educació, el debat i la cultura, i no a través de la imposició d'ideologies i models centralitzats. En diàleg constant amb les grans institucions culturals estatals –inevitables en el cas espanyol, com Balaguer sabia perfectament–, però sense acceptar mai cap mena de submissió o intromissió en el seu funcionament liberal i autònom. En definitiva, un autèntic projecte nacional, liberal i català, radicalment pioner a Catalunya i Espanya, i emmarcat en el context internacional contemporani més ampli i ambiciós.

BIBLIOGRAFIA

BALAGUER, VÍCTOR. *Montserrat, su historia, sus tradiciones, sus alrededores*. Barcelona: Impr. de A. Brusi, 1859 (Recull d'articles prèviament publicats al *Diario de Barcelona*).

BALAGUER, VÍCTOR. *Los frailes y sus conventos. Su Historia, su descripción, sus tradiciones, sus costumbres, su importancia. 2 Vols.* Barcelona: Librería Española, 1851 (També reeditat amb el títol *Misterios del Claustro*).

BALAGUER, VÍCTOR. *Recuerdos de viaje*. Barcelona: Imp. Brusi, 1852 (Primera edició amb el títol *Apuntes de viaje*).

BALAGUER, VÍCTOR. *Mis recuerdos de Italia*. Barcelona: Tasso, 1890.

COMAS, Montserrat. Biblioteca Museu Balaguer. Un Projecte Nacional. Barcelona: Edicions Abadía de Montserrat, 2007.

DUNCAN, Carol. *Civilizing Rituals: Inside Public Art Museums*. Abingdon Oxford: Routledge, 1995.

GARCIA-FUENTES, Josep-Maria. *La construcció del Montserrat modern*. Barcelona: Universitat Politècnica de Catalunya-BarcelonaTECH. Tesi doctoral inèdita, 2012.

GARCIA-FUENTES, Josep-Maria. "A Nation of Monasteries: The Legacy of Víctor Balaguer in the Spanish Conception of National Monuments", *Future Anterior*, 10, 1 (2013).

GARCIA-FUENTES, Josep-Maria. "Victor Balaguer, Montserrat i la construcció de Catalunya i Espanya. Sobre el caràcter i la dimensió universal del pensament balaguerià.", in *Butlletí de la Biblioteca Museu Balaguer*, 6 (2013), pp. 11-24.

GARCIA-FUENTES, Josep-Maria. "Víctor Balaguer, Montserrat i Catalunya" in the acadèmic journal *Cercles d'Història*, n. 19 (2016), pp. 331-350.

PALOMAS, Joan. *Víctor Balaguer. Renaixença, Revolució i Progrés*. Vilanova i la Geltrú: El Cep i la Nansa Edicions, Ajuntament de de Vilanova i la Geltrú, 2004.

NOTES

1 Montserrat COMAS. *Biblioteca Museu Balaguer. Un Projecte Nacional*. Barcelona: Edicions Abadía de Montserrat, 2007; Joan PALOMAS. *Víctor Balaguer. Renaixença, Revolució i Progrés*. Vilanova i la Geltrú: El Cep i la Nansa Edicions, Ajuntament de de Vilanova i la Geltrú, 2004.

2 VÍCTOR BALAGUER. *Recuerdos de viaje*. Barcelona: Imp. Brusi, 1852 (Primera edició amb el títol *Apuntes de viaje*), pp. 5-6.

- 3 Sobre aquest tema, vegeu: Josep-Maria GARCIA-FUENTES. *La construcció del Montserrat modern*. Barcelona: Universitat Politècnica de Catalunya-BarcelonaTECH. Tesi doctoral inèdita, 2012; Josep-Maria GARCIA-FUENTES. “A Nation of Monasteries: The Legacy of Víctor Balaguer in the Spanish Conception of National Monuments”, *Future Anterior*, 10, 1 (2013); Josep-Maria GARCIA-FUENTES. “Víctor Balaguer, Montserrat i la construcció de Catalunya i Espanya. Sobre el caràcter i la dimensió universal del pensament balaguerià.”, in *Butlletí de la Biblioteca Museu Balaguer*, 6 (2013), pp. 11-24; Josep-Maria GARCIA-FUENTES. “Víctor Balaguer, Montserrat i Catalunya” in the academic journal *Cercles d’Història*, n. 19 (2016), pp. 331-350.
- 4 Montserrat COMAS, *Ídem*, p. 58.
- 5 *Ídem*, p. 264.
- 6 Montserrat COMAS, *Ídem*, p. 169.
- 7 *Ídem*, p. 170.
- 8 Art. 8 Real Decreto de 10 de Enero 1896.
- 9 *Carta de Víctor Balaguer a Joan Oliva, 09.II.1886 (Oliva/314)*.
- 10 “No hay por mi parte mas que el deseo de constituir un centro de enseñanza con lo que sobre en libros en nuestro instituto, ya que comenzamos a ser bastante ricos para hacer que a nuestra sombra pueda crecer otro establecimiento” Balaguer en referència a la biblioteca de Sitges. *Carta de Víctor Balaguer a Creus, 16.II.1886 (Creus/68)*.
- 11 *Carta de Joan Oliva a Víctor Balaguer, 12.IX.1882 (Oliva/615)*.
- 12 Carol DUNCAN. *Civilizing Rituals: Inside Public Art Museums*. Abingdon Oxford: Routledge, 1995.
- 13 *Carta de Joan Oliva a Víctor Balaguer, 31.III.1889 (Oliva/717)*.